

I. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОСТІ

Анатолій Колодний

Доля людини в релігієзнавчому і простонародному баченні

В статті аналізується феномен *долі* в його різноманітному баченні. *Доля* часто постає як універсалія культури суб'єкт-об'єктного ряду, що фіксує уявлення про подійну наповненість часу конкретного буття, яка характеризується теологічно артикульованою цілісністю і завершеністю. Доля подеколи ще постає як понятійна міфологема, що виражає ідею детермінації як несвободи. В ірраціональних філософських системах та в буденній релігійній свідомості *доля* – це напередвизначеність і незбагненна зумовленість подій і вчинків, малозалежних від особистих зусиль людини. В простонародному баченні, висловленому зокрема в піснях, *доля* подається як якась омріяна істота, що йде поруч з кожною людиною (чи спільнотою) незалежно від неї і яку кожен шукає й зове у своє життя. Поруч із затеоретизованим різними філософськими й конфесійно-християнським баченням природи *долі* автор пропонує осягнуте в поезії Тараса Шевченка і в народній українській пісні розуміння феномену.

Ключові слова: доля, доля щаслива і нещасна, давець долі, самодостатність людини

Anatolii Kolodnyi

The destiny of person in a religious studies and popular folkvision

The phenomenon of fate in its diverse vision is analyzed. Fate often appears as a universal of the subject-object series of culture, which fixes the idea of the eventful fullness of the time of concrete existence, which is characterized by theologically articulated integrity and completeness. Fate sometimes also appears as a conceptual mythologeme, expressing the idea of determination as unfreedom. In irrational philosophical systems and in everyday religious consciousness, fate is the predetermination and incomprehensible conditioning of events and actions, little dependent on a person's personal efforts. In the popular folk vision, expressed in particular in songs, fate is presented as some kind of dream creature that walks alongside every person (or community) regardless of them and that everyone seeks and calls into their life. Along with the theorized various philosophical and confessional-Christian visions of the nature of fate, the author offers an understanding of the phenomenon as grasped in the poetry of Taras Shevchenko and in Ukrainian folk songs.

Keywords: fate, happy and unhappy fate, giver of fate, human self-sufficiency, etc.

Сфера знань про природу людини, самодостатність її буття без потреби у втручанні в її діяльність якихось неприродних зовнішніх чинників у науці не одержала ще своєї

однозначної назви. Тут звучить людинознавство, гомослогія, буттєзнавство, а частіше від несприйняття впливу якихось надприродних сил, Бога, називають її ще й атеїзмом. Ми ж вважаємо, що при цьому важливо мати поняття, яке охоплює пізнавальну і практичну діяльність людини з утвердження її у своєму дійсному бутті, без чогось зовнішнього, незбагненого, зокрема релігійного світу. То ж атеїзм не є антиатеїзмом. Він у самодостатньої людини може бути в наявності і без останнього. Більше того. На відміну від тварин людина не пристосовує себе до зовнішніх щодо себе обставин, а творить між собою і ними “другу природу”, яка забезпечує її достатнє буття у світі. То ж людина має своє дійсне буття, самодостатність завдяки самій собі, своїй активній самодіяльності, через яку виявляється її сутність. Це є не якийсь одноразовий акт, а тривалий життєвий шлях, що постає як життєва доля людини.

“Доле ж моя, доле...” – так я, вже біля 90-річний автор цієї статті, назвав видрукувану понад семисотсторінкову книгу своїх споминів [2], де системно і повно розглянута дана тема. *Доля* – в тлумачному словнику української мови розуміється як збіг обставин, хід життєвих подій, які нібито не залежать від волі самої людини, були і є непідвладні їй. При цьому такий її стан, її життєва течія зумовлені умовами й обставинами життя. Доля при цьому постає як загальний екзистенціаль людського буття, що відображає фундаментальні умови і можливості людини та її світу [5]. Доля завжди з’являється при зустрічі зовнішнього і внутрішнього світу людини. Вона є вектором, що визначає вірогідні події життя. Цей вектор завжди може бути зміненням творчими зусиллями людини. Вживаючи поняття *доля*, говорять скоріше не про вже пройшло чи наявне, а насамперед про подальше існування (часто можливе) когось чи чогось, нібито вже означене їх майбуття.

Автор статті вживає поняття *доля* в назві своїх *Споминів* скоріше як вибудований ним весь свій життєвий шлях. Але не такий, що був всеціло визначений кимось заздалегідь, а як вже пройдений і такий, що у своїх виявах (а не думках-мріях) залишається незмінним. Зрозуміло, що таке бачення *долі* – це є дещо мій, автора, буденний підхід до її розуміння, але мене він вдовольняє.

Інколи *долю* (переважно при перекладах з іншомовних видань українською мовою) називають ще *таланом*, але, як на мене, при цьому звужують її вияв якимись випадковими обставинами виявлення і якимись обмеженими її виявленнями. Гадаю, що доля – це щось незбагненне навіть для кожного її окремого носія. Ніхто не знає достеменно, що його в житті чекає. Ніхто не знає режисера своєї долі. Доля ще в давньогрецькій філософії, а зрештою і в буденній свідомості, постає як щось незбагненне розумом її конкретного носія, непідвладне йому.

В античності *долю* розуміли як сліпе здійснення чогось (давньогрецька Мойра), як вдачу і випадковість (давньогрецьке Тюхе) або ж всеохоплюючу чимось зумовленість (Фатум). Оголошення долею власної волі породжує волюнтаризм, підпорядкованість долі як зовнішній сліпій силі – фаталізмом.

Християнство подає *долю* як вияв Божого провидіння. Так, в газеті “Православ’я України” *долю* розглядають як “життєвий шлях людини від її зачаття, коли вона отримує первинну долю – свій алгоритм/життєвий шлях і до смерті, з метою спасіння і вічного блаженства, ба навіть до вироку Страшного суду, а далі – у вічність. Іншими

словами, Господь дає нам, – засвідчує православ'я, – такі обставини і наділяє нас такими можливостями, завдяки яким ми можемо досягти Царства Небесного. Це – всі ситуації, явища, події – все, що зустрічається на життєвому шляху людини. Однак вона при цьому має двоякий характер: первинна доля – те, що людина отримує незалежно від своїх бажань і заслуг, й набута доля – те, що вона змінює (чи то у кращий, а чи ж в гірший бік)” [4].

Для нас, фахових українських філософів, *доля* – це міфологема, що позначає першу, міфологічну у своїй основі форму осягнення детермінованості людського буття. На відміну від інших форм такого осягнення (ідея промислу Божого в релігії, ідея необхідності в науці та ін.), *доля* осмислюється нами як те, що не піддається заздалегідь ні пізнанню, а ні будь-якій зміні. Доля “дається” чи “задається” окремій людині, людській спільноті, а чи ж якомусь народові, загалом людству й залежна від обставин їх життя. Її не можна обійти, а можна тільки дещо підкорегувати, скоротити чи продовжити в часі вияву її складових. Вона в своїй конкретиці людинозалежна. Моя доля не повторює чинюся, хоч наявною є деяка спільність в чомусь різних доль.

Християнин, згідно з теологічним мисленням, може говорити про *долю* тільки в тому розумінні, що вільна і свідомо діяльність у його житті завжди реалізується вже в тій упереджуючій ситуації, в якій він (християнин) наражений на діяння того, чого не можна передбачити і що не можна піддати власному контролю (особливо зважаючи на те, що і Бог залишається таємницею у своїй істоті). Так що власні життєві плани християнина, зрозуміло, стають тим, що є накиненим йому зовні, що не є його особистісно твореним.

Релігієзнавці розглядають *долю* як поєднання обставин, які не залежать від волі людини і при цьому зумовлюють хід її життєвих подій, розглядають її як дещо зовнішнє, як необхідність, що визначає будь-яку людську реальність (індивіда, народу, держави, культури, людства загалом). Доля протилежна внутрішній необхідності, цебто свободі. Її слід відрізнити від християнського вчення про Божий промисел, у якому знаходиться і вільна воля людини і надприродна визначеність. Доля продає нам надто дорого те, що вона обіцяє нам дати. При цьому саме вона визначає наш вибір, а не наші успіхи. Останні чомусь ми не приписуємо їй, а лиш життєвій вдачі [1, с. 564–566].

“Доле моя, доле, що маю діяти...”, – я часто мугикаю пісенно ці слова. І тут з'являється Шевченкове бачення долі: “Така її доля... О Боже мій милий! / За що ти караєш її молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькі очі?.. Прости сироту”. / Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки; / Одна, як та пташка в далекім краю! / Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, – / Бо люди чужії її засміють”. То ж доля за Шевченком – даність Бога. Але не завжди.

В Тараса є й дещо інше, зумовлене власним його життям, бачення долі. Він пише: “Ти не лукавила зо мною, / Ти другом, братом і сестрою / Сіромі стала. Ти взяла / Мене, маленького, за руку / І в школу хлопця одвела... в науку. / «Учися, серденько, колись / З нас будуть люде», – ти сказала. / І я послушав, і учивсь, / І вивчивсь... / Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли; у нас нема / Зерна неправди за собою. /

Ходімо, доленько моя! / Мій друже вбогий, нелукавий! / Ходімо даліше, даліше слава, / А слава – заповідь моя” [Цит. за: 7].

В народних піснях *доля*, як і в Шевченка, постає частіше у вигляді якоїсь омріяної істоти, яка йде поруч з тобою, незалежна від тебе і яку кожний шукає-зове: “Де ти бродиш, моя доле? / Не докличусь я тебе... / Все питаю, все шукаю, / Аж серденько ізв’ялив” [6]. Народ у своїй пісні долю подеколи подає як вияв якогось негативу в житті людини: “Чи на морі між купцями лічиш з храму бариші, / Чи в хоромах з панянками ти регочишся вночі? / Чи при Місяці без Сонця чешеш кучері дівкам? / Чи на небі із віконця сучиш дулі біднякам?” Перерахунок цих *ЧИ* як порівняння в пісні продовжується, а зрештою він завершується простеньким проханням до долі вже як матері: “Ой змилуйся, моя нене, та край мене хоч присядь, / Хоч постій ти біля мене, то й тому я буду рад! ”

Моя доля вела мене, як казав Тарас, взявши нібито за руку. Доля моєї нації – зрима й незрима для мене, доля в серці і в думці – якимось потаємно зорієнтовувала мене. Я досяг завдяки їй в житті далеко більшого, ніж хтось із моєї великої родини, із моїх близьких друзів, з того, що можна досягти при таких тяжких і складних життєвих обставинах. Саме вона дала мені широку і глибоку філософську освіту в Київському Шевченковому університеті, єдину із значимих освіт у своїм роді в ті роки. Саме доля дала мені можливість досягнути душу мого народу через його пісню і шевченкове слово. Вона дала мені метафізику української природи й історії, освітлену високим сенсом релігієзнавства, а що то є, я подаю у своїй недавно видрукуваній монографії “Феномен релігієзнавства” [3]. У своєму Заповіті я прошу: “Релігієзнавство – сенс моєї долі / Прошу зберегти його в науковому полі”.

Хто б ще міг знайти в цьому щастя? Моя доля дала мені душу, не зациклену на простому земному бутті, відкриту до широкої любові. Доля спасла мене від заможності життя, спонукавши вийти з можливого його утилітаризму у світ пошуків сенсу не в ньому. *Доля дала мені життєлюбну і прекрасну маму*, яка жила мною, жертвуючи часом всім можливим заради мене, навіть своїм здоров’ям. Батько ж загинув на полях Другої світової. Завдяки мамі я отримав вищу освіту й можливість вийти в широкий світ комунікації. Людяність, справедливість і такт передалися від мами мені. Мама не могла дати мені матеріальний статок як вияв щасливої долі, але вона змогла мені все одно у свій благородний спосіб щастя дати й долю. Наявна в роки мого дитинства ще якась життєва свобода дала мені можливість вже тоді різьбити власну особистість, суб’єктність, творити самого себе із дивної сили якогось свідомо неосягнутого життєвого призначення. Завдяки мамі я з малих років “купався” в морі української пісні, а відтак через неї моя душа стала українською. Я співаю їх мелодійно сотні. Через пісню народжувався у мене той націоналізм, який до схилу літ ніколи не покидав і не покидає мене, хоч подеколи й ставав загрозою моїй свободі, перепороною життєвій вдачі.

Доля в людини, за народною піснею, буває щаслива і нещаслива (“нещасна”). Остання часто виявляється через пісню у тому, що “нема того, що любила”. Стан відсутності долі пісня подає так: “Доле моя, доле, доле нещасная... Виплечеш очі та не знайдеш долі, / Сам же ти згинеш як билинонька в полі”. Або: “Плачте, очі, плачте

карі / Така ваша доля”. Винуватцем відсутності долі у деяких піснях постає мати, бо ж нещасна людина дорікає їй словами: “Було б тобі, моя рідна мати, щастя / щастя й долю дати”. Доля часто в пісні ототожнюється з матір’ю, до неї звертаються як до матері. “Чи то в полі при долині / Диким маком ти цвітеш, / Чи у лузі на калині / Ти зозулею куєш? / Ой змилуйся, *моя нене*, / Та край мене хоч присядь, / Хоч постій ти біля мене, / То й тому я буду рад!”

Відтак доля – це щось привнесене. Часто – від батьків: “Було б тобі, моя рідна мати, щастя й долю дати...”. Буває, що мати дочку “купала-поливала, / Щастя й долі не вгадала”. Тоді їй приходить “мандрувати, лиху долю покидати”.

В деяких піснях наявність долі ставлять в залежність від Бога. При цьому навіть дорікають йому за несправедливість у наданні саме якоїсь її: “Така її доля, / О Боже мій милий, за що ти караш її молоду... / Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, / Бо ж люди чужії її засміють”.

Відсутність долі пісня подеколи пов’язує з певними епізодами життя – зрадою, відсутністю любимого, примхами матері, матеріальним нестатком тощо. Її доля нещаслива, бо ж “Нема того, що любила” чи ж “Полюбив я дівчину, та не можу взяти”.

Відсутність долі часто в пісні ставлять в пряму залежність від її носія. “Пішла доля ярами, / Зеленими лугами, / Гей-гей, не вмів шанувати!”, а тому “Мені шляху не питать: Прямо степом мандрувать, / Гей-гей, долю доганять!”. Але є й думка, що “долі ще змалку здаюся я не любий, / Чужий я у долі, чужий у людей...”. У стані визнання цього звертання до Бога звучить звинувачення: “Чому мені, Боже, ти крила не дав”, щоб “я землю покинув і в небо злітав... Далеко за хмари, подалі від світу / Шукать собі долі, на горі привіту”.

Доля – змінний в наявності стан людини. То ж українці, наливаючи під час застілля чарки, часто співають: “Щоб наша доля нас не цуралась, / Щоб краще в світі жилося”. Або: “Поки недоля нас не спіткала, / поки недоля сміється...”.

Остання народна думка засвідчує можливість кожної людини самій знайти свою долю десь навіть “подалі від світу”, кинувши землю. То ж, за народним баченням, вона (людина) не має бути пасивною, якщо бажає собі щасливої долі.

Відтак в простонародному баченні доля – це не питання випадку, а питання вибору. Її не треба чекати, її потрібно створювати. “Бути щасливим в житті, – наголошував ще наш мандрівний філософ Г. Сковорода, – це значить пізнати, знайти самого себе, свою долю”.

Відтак, враховуючи свою одність і злиденність в довкільному світі (бо ж від батьків у їх допомозі я не міг щось очікувати, від когось іншого також), свій життєвий шлях я торував сам. Яким він став, то вже вияв моєї долі. У моїй долі було різне – щасливе і нещасливе. Знав, щоб стати Людиною, треба вчитися, прагнути до цього. А загалом, то я просто йшов по життю з постійною орієнтацією на успіх. Доля моя виявилася, як і в Тараса, вбогою і нелукавою. Часто успішнішою, ніж в інших.

Згадуючи тих, хто значно вплинув на її перебіг, скажу добре слово вдячності (окрім мами) вчителю Степану Приходьку із черкаського села Дубіївки, доценту Київського університету ім. Тараса Шевченка, а потім академіку Національної академії наук

України Володимиру Шинкаруку, ректору Чернівецького університету Корнію Лутському, доктору-релігієзнавцю Володимиру Танчеру, кагебісту Леоніду Ткачуку, який уберег мене від Сибіру, порадивши потаємно негайно виїхати з Чернівців. Зрозуміло, що в плині моїх років знайшли себе і впливали на цей плін, як своєрідні його режисери, дружини – Альда Михайлюк/Колодна, з якою жив у шлюбі 27 років до її природної смерті від болячки, Людмила Филипович – вже біля 35, ще й різні попутники...

То ж доля в роках кожного її носія: ти сам можеш зробити її щасливою без зайвих сподівань у цьому на когось. Доля твоя не завершується твоєю смертю, що є кінцем твого тілесного існування. Не кожна могила постає як загин і забуття. Великі люди не тільки продовжують жити серед своєї суспільності, закінчивши своє тілесне існування, а навпаки, зі смертю своєю вони оживають наново у вдячній пам'яті земляків, воскресають духовно, щоб уже ніколи не вмирати. Образно це висловив Герман в арії опери "Пікова дама": "Смерть близька, / Але не страшна вона: / Свій Поклик виконав Я". Поклик твій дає тобі підставу для нового, вже подальшого духовного життя. Доля твоя переростає твою смерть. То ж не песимістом треба йти по життю. При цьому Ліна Костенко пророче закликає: "Не забувайте мріяти щодня. / Не забувайте усміхатись навіть горю. / Усміхнені вуста – це та броня, / Яку не зломить навіть ваша доля".

Відтак поняття долі є одним із визначальних в гомослогії – людинознавстві. Варто визначитися не лише в його змісті, а й у його місці в цілісній системі його категорій.

1. Доля. *Українська Релігієзнавча Енциклопедія*. Київ, 2023. Т. 1.
2. Колодний А. М. Доле ж моя, доле: спомини. Київ, 2019.
3. Колодний А. М. Феномен релігієзнавства. Київ, 2020.
4. Православ'я в Україні. 2020. № 18.
5. Тлумачний словник української мови. Київ, 1998.
6. Українські народні пісні: у 2 кн. Київ, 1964.
7. Шевченко Т. Твори: в 6 т. Київ, 1960. Т. 1, 2.